

Фармат увасаблення мастацкага слова

Беларуская літаратура і ідэнтычнасць у сацыякультурным кантэксце сучаснасці

Павел КОШМАН,
кандыдат філалагічных
навук, дацэнт

Значэнне мастацкай літаратуры ў жыцці грамадства абумоўлена ў многім тым, што яна валодае здольнасцю яднаць разрозненую людскую масу ў супольнасць. Вобразы, сюжэты, героі, аўтары і іх біяграфіі – ва ўвесь гэты літаратурны рыштунак, акрамя ўласна эстэтычных катэгорый, закладзена своеасаблівая ідэнтыфікацыйная праграма, якая вызначае варыянты атаясамлівання асобы з пэўнай рэлігіяй, тэрыторыяй, палітычнай ідэалогіяй і іншымі агульнымі сэнсамі існавання соцыуму. У гэтым шэрагу фарміраванне пачуцця нацыянальнай ідэнтычнасці для літаратуры бадай што самае абавязковае, паколькі, у адрозненне ад іншых, непасрэдна звязана з прыродай мастацкай творчасці, матэрыялам якой служыць самы відавочны паказчык самабытнасці нацыі – яе мова, а асновай вобразнага зместу з'яўляецца адметнасць нацыянальнага светапогляду.

Сувязь літаратурнай творчасці і нацыянальнай ідэнтычнасці аднолькава выразна прасочваецца ў пашыраных сёння навуковых тэорыях этнічнасці – прымардыялізме і канструктывізме. У першай, дзе акцэнт робіцца на аб'ектыўнасці існавання этнасу, літаратура выступае сферай абагульнення, тыпізацыі яго характарыстык, а ў другой, якая разглядае этнічнасць як феномен калектыўнай свядомасці, творчасць пісьменніка бачыцца адным з механізмаў стварэння супольных уяўленняў. Аднак агульныя для абодвух падыходаў высновы адносна вартасці літаратуры ў нацыятворчых працэсах грунтуюцца на гістарычным матэрыя-

ле, а таму не могуць быць аўтаматычна перанесены для ацэнкі сучаснага чалавечтва, якое перажывае значныя змены ў стаўленні і да літаратуры, і да нацыянальнай ідэнтычнасці.

У апошнія два дзесяцігоддзі сфера ўплыву мастацтва слова ў грамадстве нязменна звужаецца, уступаючы месца інтэрактыўным СМІ і відовішчнаму мастацтву, напрыклад, кіноці камп'ютарным гульням. Выключэнне з гэтай тэндэнцыі складаюць творы масавай літаратуры, займаючы змест і даступная форма якіх па-ранейшаму знаходзяць шырокае прызнанне ў чытача. Аднак выбар тэм і вобразаў у рамках белетрыстычнага жанру вызначаецца пераважна з разлікам на попыт ва ўсім свеце і часта ігнаруе тую прывязку да мясцовасці (яе культуры, гісторыі, псіхалогіі жыхароў і г. д.), якая была традыцыйнай для класічнай літаратуры.

Самавызначэнне для эпатажу

Аслабленне нацыянальнага зместу ў сучаснай літаратурнай творчасці звязана з пашырэннем іншых света-

ПРА АўТАРА

КОШМАН Павел Рыгоравіч.

Нарадзіўся ў 1978 годзе ў в. Дзяржынск Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці. Скончыў Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя Н.К. Крупскай (1999), аспірантуру Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны (2002). З 2002 года працуе ў Мазырскім дзяржаўным педагагічным ўніверсітэце імя І.П. Шамякіна: старшы выкладчык, дацэнт, з 2008 года – дэкан факультэта павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадраў. Кандыдат філалагічных навук (2003), дацэнт (2007).

Аўтар больш як 50 навуковых работ.

Сфера навуковых інтарэсаў: рэгіянальная і нацыянальная спецыфіка беларускай літаратуры.

поглядных арыенціраў. Даследчыкі ідэнтычнасці адзначаюць наяўнасць у сучасных глабалізацыйных працэсах пагрозы ўніфікацыі нацыянальных культурных традыцый і звязваюць яе распаўсюджанне з ідэалогіяй касмапалітызму. Павелічэнне ў наш час колькасці прыхільнікаў ідэі «грамадзянства свету», паводле слоў расійскага гісторыка К.С. Гаджыева, падвяргае «эрозіі многія каштоўнасці, прынцыпы, інстытуты, паняцці, такія як радзіма, нацыянальны суверэнітэт, недатыкальнасць дзяржаўных межаў, неўмяшанне ва ўнутраныя справы дзяржавы, грамадзянства, патрыятызм і інш., што служаць скрэпамі тых формаў самаарганізацыі чалавечых супольнасцей, якія дзейнічаюць ужо некалькі стагоддзяў» [1, с. 12]. Разам з тым відавочна, што пра рэальнае яднанне ўсяго чалавецтва гаварыць пакуль рана і перш за ўсё па прычыне адсутнасці ідэй планетарнага маштабу, якія былі б усімі аднолькава ўспрыняты. Паводле пастулатаў ідэнтычнасці, агульначалавечая супольнасць змога канчаткова аформіцца толькі тады, калі ва ўсіх людзей узнікне неабходнасць у супрацьпастаўленні сябе некаму іншаму. Падобныя сюжэты, дарэчы, актыўна эксплуатае масавая культура, яднаючы прадстаўнікоў розных нацый, рас, прафесій у барацьбе супраць антаганістаў чалавецтва, прадстаўленых у вобразе іншапланецян ці зомбі.

Сёння рэальнага адчування неабходнасці ў агульначалавечай салідарнасці не існуе, але ёсць агульнадаступны, дзякуючы развіццю інтэрнэт-тэхналогій і дамінаванню англійскай мовы, фармат дыялогу паміж рознымі этнакультурнымі традыцыямі. Яго запатрабаванасць як сродку камунікацыі стварае аснову для ўсведамлення чалавецтвам свайго адзінства праз агульнасць тых інтарэсаў, якія звязваюць прадстаўнікоў розных этнічных супольнасцей. Глабальная інфармацыйная прастора, якая забяспечвае ў сучасным свеце зручнасць камунікацый паміж людзьмі, і масавая культура, што напаўняе гэтыя зносіны адпаведным кантэнтам, ствараюць умовы

для ўзнікнення шматлікіх субкультурных супольнасцей. Крытэрыямі іх адзінства могуць быць і традыцыйныя каштоўнасці, але навідавоку новыя падыходы. Большасць з іх грунтуецца вакол ідэй, што знаходзяцца за межамі нацыянальнага, і яднаюць, напрыклад, прыхільнікаў камп'ютарных гульняў або фанатаў спартыўных клубаў. У будучым канкурэнтаздольнасць гэтых сучасных відаў самаарганізацыі людзей у адносінах да традыцыйнай нацыянальнай супольнасці будзе ўзрастаць. Ужо ў наш час знаходзяцца групы, якія пазіцыянуюць сябе як альтэрнатыву класічнай нацыянальнай дыферэнцыяцыі. Напрыклад, падчас перапісу 2002 года ў Расіі ў графе «нацыянальнасць» пазначылі сябе «эльфамі» 44 грамадзяніны, а ў 2010 годзе іх было ўжо 263 [2]. Безумоўна, падобнае самавызначэнне было зроблена найперш для забавы, эпатажу, але яно выразна дэманструе, па-першае, сілу ўплыву масавай культуры, па-другое, той факт, што нацыянальная ідэнтычнасць ужо не з'яўляецца абавязковым элементам светаўспрымання асобы.

Адчуванне прыналежнасці да нацыянальнай супольнасці ці нават да геаграфічнай прасторы губляе сваю былую вартасць, перастае быць той экзистэнцыяльнай неабходнасцю, якую адчуваў сто гадоў таму герой Янкі Купалы, шукаючы адказ на пытанне «Хто ты гэты?». Прапанаваны класікам адказ «Свой, тутэйшы», які засведчыў каштоўнасць для беларуса яго сувязі з месцам нараджэння, у наш век адкрытых граніц ужо будзе не такім відавочным. Тым не менш існуючы механізм глабалізацыі – дыялектычны, ён вылучаецца плюралістычнасцю і побач з працэсам нівеліравання нацыянальнага прадстаўляе магчымасці і для яго актывізацыі. Інтэнсіўнае развіццё сродкаў камунікацыі, пашырэнне міжнародных кантактаў, стварэнне адзінай інфармацыйнай прасторы абумовілі і адваротны эфект: адчуванне таго, што свет звужаецца. За апошнія два дзесяцігоддзі планета як ніколі раней стала здавацца цеснай, а жыццё на ёй –

мітуслівым. Гэта выклікала ў многіх людзей натуральнае жаданне адасобіцца ад вялікага свету праз пазіцыянаванне сваёй самабытнасці. Наш час адзначаны шэрагам падзей (пашырэнне рэгіянальных рухаў за незалежнасць, нядаўні Брэкзіт), якія ідуць уразрэз з магістральнай лініяй на ўніверсалізацыю культуры і сведчаць аб узмацненні ідэі вяртання да каштоўнасцей нацыянальнага свету.

Як дабіцца поспеху ў чытачоў?

Беларусь у свой час таксама апынулася ў зоне ўплыву цэнтрабежных тэндэнцый, відавочнай праявай якіх стала набыццё нашай краінай незалежнасці. Дзякуючы гэтай падзеі нацыянальная праблематыка аказалася непасрэдна звязана з пытаннямі развіцця беларускай дзяржаўнасці, а ў грамадстве быў закладзены патэнцыял на выключную запатрабаванасць беларушчыны, яе навуковы аналіз і творчую рэпрэзентацыю. Адной з першых рэакцый беларускай літаратуры на патрэбу ўвасаблення нацыянальнага стала значнае ўзмацненне ў ёй інтарэсу да гістарычнай тэматыкі. Мастацкае аснованне мінулага айчыннымі аўтарамі (Л. Дайнека, К. Тарасаў, Г. Далідовіч і інш.), дэманструючы менавіта беларускі погляд на падзеі гісторыі, іх уключэнне ў сусветны кантэкст, з'явілася важным крокам у паглыбленні часовай структуры нацыянальнага вобраза свету. Багаты гістарычны матэрыял, прапанаваны пісьменнікамі ў рознай тэхніцы творчага выканання: ад падкрэслена дакладнага яго ўзнаўлення да адвольнай творчай інтэрпрэтацыі, выклікаў немалую цікавасць у чытачоў. Літаратура 1990-х гадоў, якая адкрыла новыя старонкі і новыя постаці ў беларускім мінулым, адыграла значную ролю ў пашырэнні ўяўленняў аб значнасці і прэстыжнасці краіны як на колькасным узроўні (па ахопу чытацкай аўдыторыі), так і на якасным.

Відавочна, што паўтарыць гэты поспех у наш час толькі за кошт мастацкага адкрыцця значнага гістарычнага матэрыялу ўжо вельмі складана. Умовы XXI стагод-

дзя паставілі беларускае мастацтва слова перад неабходнасцю перагляду фармату ўвасаблення нацыянальнага, пошуку тых арыгінальных сюжэтаў і тых мастацкіх сродкаў, якія без празмернага пафасу і дыдактызму павінны забяспечыць шырокі інтарэс да беларушчыны. І таму заканамерна ўзнікае пытанне аб стварэнні беларускай масавай літаратуры. Аднак галоўная складанасць у тым, наколькі дадзены напрамак развіцця літаратуры адпавядае не толькі творчым памкненням пісьменнікаў, але і запатрабаванням беларускага літаратурнага рынку. Па дадзеных Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі, за 9 месяцаў 2017 года ў краіне было выдадзена 879 кніг на беларускай мове, што на 11,8 % больш, чым за адпаведны перыяд 2016 года [3]. Нягледзячы на адзначаны рост, доля беларускамоўных кніжных выданняў застаецца нязначнай: усяго 13 % ад агульнай колькасці надрукаванай літаратуры. Відавочна, што гэтая лічба вызначае сэнна не толькі прапанову, але і попыт на беларускамоўную кнігу, у тым ліку і мастацкую. У ідэйна-тэматычным дыяпазоне сучаснай масавай культуры беларускаму мастацтву слова вельмі складана канкураваць за чытача з манаполіяй рускамоўнай кніжнай прадукцыі, якая прадстаўляе розныя краіны паходжання: расійскі баявік, амерыканскі трылер, англійскі дэтэктыў, французскі любоўны раман і іншыя. Чакаць дапаўнення гэтага шэрагу разрэкламаваных жанраў масавай літаратуры нейкім пазнавальным беларускім брэндам у бліжэйшы час не варта.

Даследчыкі адзначаюць, што масавая культура ў звыклым яе разуменні ў беларускай рэальнасці немагчымая найперш таму, што яе існаванне прадугледжвае звышвялікія тыражы, якіх нельга дасягнуць у краіне з насельніцтвам каля дзесяці мільёнаў. Колькасць жа актыўных носьбітаў беларускай мовы ў Беларусі яшчэ меншая. Акрамя гэтых аб'ектыўных фактараў праблемы ўзнікнення масавай беларускай літаратуры абумоўлены таксама ўнутранымі эстэтычнымі прычынамі. Так, пісьменнік А. Бадак растлумачвае ад-

сутнасць у нацыянальнай традыцыі бульварных жанраў спецыфікай менталітэту айчынных пісьменнікаў: «калі мы пачынаем пісаць прыгодніцкую літаратуру ці дэтэктывы, з'яўляецца Караткевіч; пішам героіка-патрыятычную літаратуру – з'яўляецца Быкаў» [4]. Безумоўна, беларуская літаратура ў цэлым запраграмавана сваім вобразна-каштоўнасным кодам і сваёй нацыянальнай мовай на тое, каб быць літаратурай класічнага тыпу. Папулярныя сёння вобразы масавай культуры з'яўляюцца эфектнымі, запамінальнымі, але ўсё ж чужымі для вопыту нацыянальнага светаўспрымання. Іх простае тыражаванне наўрад ці дазволіць беларускім аўтарам знайсці шырокае кола новых чытачоў і можа адштурхнуць ад іх традыцыйных прыхільнікаў айчыннай літаратуры. Аднак ігнараванне магчымасцей масавай літаратуры і ў першую чаргу яе ролі ў фарміраванні грамадскай думкі вядзе да згоды з абмежаваннем сваёй аўдыторыі толькі тымі 13 % чытачоў. Для грамадства гэта тоіць небяспеку ў перспектыве згубіць 87 % не толькі беларускамоўных чытачоў, але і

тых людзей, якія атаясамліваюць сябе з нацыянальнай культурай.

Прыклады чытацкага поспеху згаданых У. Караткевіча і В. Быкава сведчаць, што беларуская рэчаіснасць валодае высокім узроўнем мастацкай прыцягальнасці, а выхад беларускіх твораў за вызначаныя статыстыкай межы магчымы пры ўмове пераасэнсавання аўтарамі тых падыходаў, што здаваліся непарушнымі для літаратурнай традыцыі. Такой наватарскай сёння бачыцца тэндэнцыя да актуалізацыі класічнага кола нацыянальных вобразаў з дапамогай сродкаў масавай культуры. У аснове механізма яе пашырэння знаходзяцца вобразы-архетыпы, тыя ўяўленні, якія абумоўліваюць паводзіны чалавека, у тым ліку і яго рэакцыю на папулярныя літаратурныя сюжэты. Элементы гэтай схемы (наяўнасць таямніцы, акцэнт на эфектных сценах і вобразах, нястрыманасць аўтарскага вымыслу, апеляцыя да падсвядомасці) актыўна выкарыстоўваюцца для рэпрэзентацыі нацыянальнага сучаснымі беларускімі аўтарамі. Як вынік, у мас-

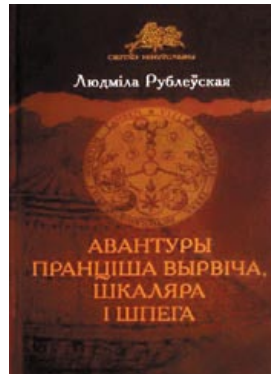
► Творчасць Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча з'яўляецца доказам таго, што беларуская рэчаіснасць валодае высокім узроўнем мастацкай прыцягальнасці для чытачоў усяго свету

такім канструяванні нацыянальнага міфу сёння задзейнічаны творы, якім уласцівы жанравыя рысы масавай літаратуры: антыўтопія, дэтэктыў, трылер, прыгодніцкая аповесць і г. д. Адным з найбольш яркіх прыкладаў паспяховага спалучэння нацыянальнага зместу з папулярнай мастацкай формай у найноўшай беларускай прозе з'яўляецца псеўдагістарычны цыкл твораў Л. Рублеўскай пра авантуры Пранціша Вырвіча. Для аўтара гэтых кніг такая творчая стратэгія – ўсвядомлены творчы акт, скіраваны на беларускаэнтрычную асвету суайчыннікаў.

«У беларускай літаратуры вельмі вузкае кола спажывцоў, – прызнаецца Л. Рублеўская. – Цяжка змусіць чалавека нават узяць у рукі беларускую кнігу. І мяне вельмі цешыць, што цыкл пра Вырвіча чытаюць людзі, якія да гэтага літаратуру на беларускай мове ўвогуле не чыталі» [5, с. 6].

Такім чынам, глабалізацыйныя працэсы сучаснасці, выпрабавваючы на трываласць статус беларускага мастацтва слова і нацыянальнай ідэнтычнасці, надаюць сёння асаблівую значнасць узаемадзеянню пісьменніка і чытача. Аўтарскія стратэгіі па пашырэнні папулярнасці беларускіх твораў праз выкарыстанне сродкаў масавага мастацтва сведчаць

аб здольнасці беларускай літаратуры адаптавацца да новай сацыякультурнай сітуацыі і акрэсліваюць перспектывыя напрамкі яе развіцця ў XXI стагоддзі. ▀

Серыя гістарычных раману Людмілы Рублеўскай пра прыгоды Пранціша Вырвіча заснавана на спалучэнні нацыянальнага зместу з папулярнай мастацкай формай

ЛІТАРАТУРА

1. Гаджиев, К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2011. – №10. – С. 3–15.
2. Орлова, А. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года: больше эльфов и меньше хоббитов / А. Орлова // Татьяна день: молодежный интернет-журнал МГУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.taday.ru/text/1365028.html>. – Дата доступа: 30.09.2016.
3. Кнігавыданне Беларусі за 9 месяцаў 2017 года // Сайт Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі [Электронны рэсурс]. – 2017. – Рэжым доступу: <http://natbook.org.by/novosti/knigoizdanie-belarusi-z-9-mesyacsev-2017-goda>. – Дата доступу: 1.10.2017.
4. Кацяловіч, І. Літаратары з 14 краін абмеркавалі ролю кнігі ў сучасным грамадстве / І. Кацяловіч // Звязда. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://sviazda.by/be/news/20160906/1473182105-litaratary-z-14-krain-abmerkavali-rolyu-knigi-u-suchasnym-gramadstve>. – Дата доступу: 30.09.2016.
5. Рублеўская, Л. Не забі ў сабе падлетка, або Чаму людзям падабаюцца авантуры? / Л. Рублеўская // Літаратура і мастацтва. – 2015. – 17 ліпеня. – № 28. – С. 6.

ПОДПИСКА НА ЖУРНАЛ

Идет подписка на «Беларускую думку» на I полугодие 2018 года!

«БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА»

74938 – ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 3,12 руб., 3 мес. – 9,36 руб.,
6 мес. – 18,72 руб.

749382 – ВЕДОМСТВЕННАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 9,77 руб., 3 мес. – 29,31 руб.,
6 мес. – 58,62 руб. (включая НДС).

**СТОИМОСТЬ ЖУРНАЛА ПО ПОДПИСКЕ
НИЖЕ РОЗНИЧНОЙ**